

Материалы международной научно-практической конференции
студентов, магистрантов, докторантов

«СОВРЕМЕННАЯ МОЛОДЕЖЬ: СОЗИДАЯ ИННОВАЦИИ –
СТРЕМИМСЯ В БУДУЩЕЕ»

8-9 апреля 2021 года

Қарағанды, 2021

**Материалы республиканской
научно-практической конференции
«СТРАНОВЕДЕНИЕ: ЯЗЫК, ИСТОРИЯ И
КУЛЬТУРА»**

26 февраля 2021 года

**Materials of the Republican Scientific
and Practical Conference**

**«COUNTRY STUDIES: LANGUAGE,
HISTORY AND CULTURE»**

February 26, 2021

Нұр-Сұлтан 2021

«ЕЛТАНУ: ТІЛ, ТАРИХ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ» атты
республикалық ғылыми-практикалық конференция
материалдарының
жинағы. – Нұр-Сұлтан қ., С.Сейфуллин атындағы Қазақ
агротехникалық
университеті, 2021. – 322 б.

СУРЕТКЕР ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Топашов М.Ә., Қабдуллаева А.Б.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ. Қазақ әдебиетіне қайталана бермес біртуар туындылар берген Сәкен Жүнісов қалың оқырманға прозаик ретінде танылғанымен, қалам қуатын драматургия саласында да байқатып, сәтті суреткерлік ізденістер арнасын көркем аударма мәселесімен де шұғылданып көрсеткен суреткер. Оның қаламынан туындаған «Ақан сері», «Жапандағы жалғыз үй», «Заманай мен Аманай» (повес деп аталғанымен, роман жүгін арқалап тұрған шығарма) шығармалары уақыт үдесінен шыға алуымен құнды, әрі көркемдік сапа – белгілерге барынша ие болуымен бағалы. Суреткер ізденісінің нақты көрінісі болған бұл шығармалар ұлттық өзекті проблемаларды дер кезінде көтеруімен қазақи танымға жақын жол тауып, рухани – әдеби кеңістікте тұрақты орнығуына мүмкіндік алды. «Жапандағы жалғыз үй» романы әміршіл – әкімшіл жүйе өнерге билік жүргізген кездің өзінде тың көтеруге байланысты туындаған ұлттық өзекті проблемаларды дер кезінде көтерген қазақ әдебиетіндегі тұңғыш прозалық шығарма. Ал, авторы тың көтеру науқанына қарсы өзінің келіспеушілік көзқарасын алғаш білдірген қазақ қаламгері. Шығарма арқа жерінің көрінісін көркем суретке айналдыруды өзек етумен тұйықталмай, тың игерудің қасіретін, әсіресе, ұлттық болмысқа тигізген кері әсерін нанымды бейнелеумен бағалы. Тың көтеру даламызды ғана экологиялық апатқа ұшыратып қойған жоқ, сонымен бірге, ұлттық болмысқа сызат түсті, қазақи таным өзгеріске ұшырады, рухани жүдеушілікке ұрындырды деген қаламгер ойы шығарма өнбойында үнемі қылаң беріп отырады. Жер тағдыры мен ел тағдыры ұқсас, бірінен бірін бөліп қарауға болмайды деген авторлық ұстаным мен мұндалайды.

268

Қазақ өмірінің ең бір трагедиялы кезеңін, кәмпескелеу, ұжымдастыру, екінші дүниежүзілік соғыс кезі, тың игеру науқаны сияқты халықты алапат апатқа ұшыратқан зорлық – зомбылық зардаптарының небір қанқұйлы көріністерін бір шығарманың көлеміне жігін жатқызып сыйдыра білуі суреткер шеберлігіне бірден – бір айғақ. Суреткердің қуатты қаламы осының бәрін лирикалық шегініс арқылы бедерлеу – бейнелеу тәсілдерінің сан түрлі амалдарымен жинақтап, суреткерлікпен барынша көмкеріп, ақылға сыйымды, көңілге қонымды етіп көркемдік аяда жинақтап бере білген. Шығарма сюжетін барынша қоюландырып, кейіпкерлердің табиғи болмысын толыққанды тануға көркемдеу процесінде Күргерей қарттың әңгімесін (жеті жырын) суреткерлікпен

ұтымды пайдалануы мол мүмкіндік туғызған. Суреткердің рухани әлемі, азаматтық ұстанымы, зобалаң жылдардың жаңғырығы, Күргерей қарт әңгімелерінің табиғатынан танылады. Қиын – қыстау күндердің сұмдық көріністері лирикалық шегіністермен, өткенді еске алу жылдарымен сабақтастыра өріліп, берілуі де шығарма шырайын кіргізген сәтті ізденістердің бірі. Қаламгерлік ізденістерге батыл барған суреткер лирикалық шегіністерді түрлі аспектіде қалай қолданам десе де толық құқылы. Сәкен Жүнісов те суреткерлік мақсатына қарай бұл бағыттағы көркемдік компоненттерді түрлі ситуацияларда құбылтып пайдалануда шеберлік танытады. Оның авторлық баяндау, суреттеп беру, диалог – монологпен жеткізу, т.б көркемдік құралдарды бейнелеуі бізге осыны ұғындырады. Бірде Райханның өткен өміріне көзінді жеткізсе, кей тұста жалғыз ағаш құба жондағы оқиғаны баяндап, Жәлелдің боран күнгі мүшкіл халіне көзінді жеткізеді. Кей тұста, кейіпкердің ішкі монологі көп жайға қанықтырады. Қаламгер тапқырлығына айғақ болған бұл ерекшелік – шығарма болмысына лиризм қасиетін тармақтандыра дарытқан. Құрғақ баяндаудың қаламгерге абырой әпермесін білген, көркемдеп суреттеу жоқ жерде шығарма әрі мен мәнінен айрылатынын терең ұғынған қас суреткердің өзінің айтып – ұсынарын барынша ұтымды әрі мейлінше нанымды жеткізу үшін осындай көркемдік жинақтау амалдарына баруын сәтті қадам деп қолдап, құптадық. Сәкен Жүнісов әбден сұрыпталған, белгілі мақсатпен іріктелген деталь, әрекет, ситуацияларды суреткерлік ізденістері аясында сабақтастырабайланыстырғанды құп көретін танымы терең, талғамы зор қаламгер.

Жансызға тіл бітіру, жыртқыштардың тірлік ету әрекетін көркемдеп бейнелеу арқылы қаламгер шығармаға романтикалық – символикалық рең үстемелеуді де ұмыт қалдырмайды. Әрине, қаламгерді қатты ойландырып– толғандырған ұлт тағдыры екені күмәнсіз шындық. Ол үшін қасіреттің ең қауіптісі – ұлттың рухани азып – тозуы. Осы бір өзекті ойын қасқыр апаны мен жалғыз үйдің ойрандалуын сабақтастыра, өзара байланыста беруі психологиялық параллелизм әдісінің заңдылықтарына сай көркемдік шешімін тапқан. Психологиялық талдау мен әлеуметтік талдау бір – бірімен байланысты ұғым. Шығарманың әлеуметтік – қоғамдық маңызын

269
бағамдаудың нәтижесінде кейіпкер характерін, психологиясын анықтай аламыз. «Авторлық идеяны анықтау үшін де әлеуметтік талдауға жүгіну маңызды. Әлеуметтік талдау символ, көркемдік шарттылық, психологиялық параллелизм арқылы шешім табатынын»[1,38], айта кеткен артық болмас. Әлеуметтік талдауды кейіпкердің қоғамдық – әлеуметтік жағдайына қатысты қарастыру міндетті. Кейіпкер характерін жасауда, портрет мүсіндеуде қаламгер лексиконының әрі мен нәрі мол. Шығарма кейіпкерлері өзіндік кескін- келбетімен, сыр- сипатымен, мінез-құлық ерекшеліктерімен өзгешеленуі тиіс. Қарасай, Райхан, Тоқаш, Япишкина, Дика, Ақбөпе, Халел, Оспан, Дерягин, т.б біріне – бірі мүлдем

ұқсамайтын, түр- тұлғасымен оқшауланған, әбден дараланған типтік характерлер. Характер жасау ерекшеліктерін зерттеуші С. Шаталов айтады: « Қай заманда да зор жаңалықтар – уақытпен үндес жаңа характерлерді бейнелеу мен тану болды»(2,65), – деп. Сәкен Жүнісов уақыт сұранысына қарай образ жасай білген саңлақ суреткер. Дәуір дидактарын , соған сай образдар жасай отырып уақыт ұғымына философиялық тұрғыдан келуді суреткерлік мақсат санаған қаламгердің ел мүддесіне алаңдаушылық позициясы анық көрініп тұрады. « Жапандағы жалғыз үй » романы айтары бар, жазу өнерін меңгерген, қаламгерлік стилі қалыптасқан үлкен суреткердің қазақ прозасына келіп қосылатынын бар болмыс – бітімімен, сыр-сипатымен оқырманның көзі жететіндей етіп айғақсыз дәлелдеп көрсете алған салмақты да салиқалы туынды. С.Жүнісов романдары оқиғаларының тартымдылығымен, композициялық құрылысының ширақтығымен, тілінің әсерлі, құнарлы көркемдігімен айрықша ерекшеленіп көрінеді. Қазақ көркем прозасының табысы деп танылған « Ақан сері » дилогиясы Сәкен Жүнісовтің оқырман жылы қабылдаған көркемдігі кемел , шоқтығы биік шығармаларының бірі ғана емес, бірегейі. Ақын , әнші, композитор Ақан серідей өнер адамының көркем бейнесін қара сөзбен сомдау арқылы қаламгер қазақ әдебиетіне бітімі бөлек, болмысы өзгеше туынды әкелді. Қазақ тарихи прозасында өнер адамының тағдырын арқау еткен З.Ақышевтің «Жаяу Мұса », Ә.Әбішевтің «Найзағай », Д.Әбілеуовтің « Ақын мұраты » тағы басқа көптеген шығармалардың арасында Сәкен Жүнісовтің « Ақан сері » дилогиясының шоқтығы биік. Ұлы Абайдың тұлғасын көркемдік тұрғыдан асқан суреткерлік шеберлікпен бейнелеген М.Әуезовтің « Абай жолы » эпопеясы осы тақырыптағы шығармалардың бастауында. М.Әуезов дәстүрінің көркемдік арсеналынан ғибрат алған Сәкен Жүнісов қазақ өнерінің біртуары Ақан сері сияқты күрделі тұлғаны сан алуан тартысқа киліктіріп, ол өмір сүрген заманның қайшылығын , әсіресе, өнер адамына жасаған қысастық –қиянатын шындыққа суарылған қалам қуатымен ашып көрсетеді. Суреткердің Ақан образын жасаудағы ізденісі аса сәтті. Ақан тағдыр тауқыметін көп тартқанымен, оның жұбанышы – өнері, туған халқы барда өнерінің мәңгілік екендігі. Қаламгер Ақан бейнесін бедерлегенде, оның қазақ

270

қоғамындағы орнын көрсетумен шектеліп қалмай, сол заман ахуалымен байланыстыра ширықтыра беруі драмалық тартысты күшейту мақсатынан туындаған жағдай. Өнер халықтыкі деп өткен Ақан сері бар өмірін осы жолда сарп етуге даяр. Ақындығын, әншілігін, шешендігін , т.б туа бітті тамаша қасиеттерін ақиқат үшін арпалысуға жұмсаған Ақан серінің сөз саптауына қоғамдық – әлеуметтік сипат бере бейнелеуі қаламгердің бас қаһарманды қоғам қайраткері етіп көрсету ниетінен орын алған суреткерлік позиция. Шығармадан тек әнші, композитор Ақанды ғана емес, күрескер Ақанды да көруіміз осыдан болса керек. Қылышбай, Нұртаза, Тұрлыбек,

Ердендермен қатар ояз, губернаторлармен де әділдік, елдік мәселесі жөнінде сөз таластырғанда әркез мерейі үстем шығып отырған, Ақанның кісілік келбетіне, адами әлеміне суреткерлікпен терең үңілу арқылы, оның шынайы болмысын, дүниетанымын, ой-аңсарын қалам қуатының бар мүмкіндігінше танытуға ерекше ынта – ықылас көрсетеді. Өз заманынан озық туса да, тағдыры қиын Ақанның өмірі қымқиғаш тартысқа, шытырман – шырғалаңға толы болды. Бәтима мен Ұрқияның ауыр қазасы, Ақтоқтыдан тірідей айрылуы, Айбергеннің ажалы, Жамал мен Балқадишаның тағдырлары, Құлагердің мерт болуы, Қараторғай мен Базаралыдан айрылуы – бәрі де Ақанға тағдыр арқалатқан қайғы-қасіреттер. Атақонысынан айрылған халықтың трагедиялық халкүйі, базары тарқаған Қоскөл, келімсектер қоныстанған Қаратал, шошқа қамалған Құлагер қорасы, т.б. қасіретке толы қайшылықтар ардақты Ақанның көңіліне қаяу түсіреді. Шен-шекпенділердің алдында именбей, өктем сөйлеген өр Ақанның ендігі жерде сағы сынып, тауы шағылады. Әйтседе, бойын тік ұстап, жігерін жасытпайды. Сұлтанмұрат, Шәкей, Әлібек, Ожымбай, Жайық қарт, Әліпқали балуан, Саққұлақ би, т.б. араласқұраластығын суреттей отырып қаламгер Ақан болмысын әр қырынан ашып

көрсетуді міндет санайды. Ақан сері үшін зұлымдардың зымияндығы, қара жүректі жандардың жымысқылығы есін жиғызбас ауыр соққы болғандығын қаламгер қамыққан көңілмен жеткізеді.

Неге өнер адамына (озық ойлы жандарға) қоғам қырын қарайды, суық қабақ танытады – деген суреткер ойы айқұлақтана аңғарылады. Дегенмен, суреткерге өнер өміршең, ол өлмейді, сондықтан Ақанның өнері, өнегелі өмірі халқымен мәңгі жасай бермек деген қаламгерлік ұстаным жанын жұбатады.

Сәкен Жүнісов «Ақан сері» дилогиясымен өзіне мәңгі өшпестей етіп рухани ескерткіш соғып кеткен қаламгер. Біртуар қаламгердің қазақ прозасының алтын қорына қосылған «Заманай мен Аманайы да» көркемдік-эстетикалық талаптарға бар қажетінше